

Børglum – bispesæde og kloster

Ved Reformationen blev bispesædet for Vendelbo Stift flyttet til Aalborg og Børglum Kloster nedlagt. Godset blev overtaget af kongen, og ret hurtigt blev mange dokumenter uden betydning i det daglige. Derfor endte både Vendelbo Stifts Breve og Børglum Klosters Arkiv, som så mange andre gejstlige arkiver fra middelalderen i Nørrejylland, i Viborg Domkirke. Her var i forvejen arkiver fra Viborg Stift, Viborg Domkapitel, Viborg Landsting og en lang række klosterarkiver samt mange adelige brevkister. Det var især ved landstingsmøderne i Viborg – frem for alt Snapslandstinget – at man havde brug for de gamle skøder og andre dokumenter om godsbesiddelser. 25. juni 1726 brød en brand løs i Viborg på Hjultorvet. Inden ilden kom under kontrol to dage senere, var det meste af byen og herunder også domkirken med dens tusinder af dokumenter ødelagt af branden.

Ved denne brand forsvandt mange væsentlig kilder til Nørrejyllands middelalderlige historie. Det gør sig også gældende for Børglum, og specielt stiftets og klostrets ældste historie er baseret på et meget spinkelt kildegrundlag. Dette har på sin vis resulteret i forskellige opfattelser og teorier, der i virkeligheden er svagt funderet, men alligevel har fundet almen udbredelse.

Hvis man slår op i *Den Store Danske Encyklopædi* – Danmarks Nationalleksikon – under Børglum Kloster, står der: *Den nævnes som kongsgård i 1086, da Knud den Hellige måtte forlade den pga. et truende oprør. Den overgik i 1130'erne til bispem i Vestervig, der flyttede bispesædet til Børglum.* Slår man op under Vestervig, hedder det: *Fra ca. 1060 til 1130'erne var Vestervig sæde for Vendsyssel bispedømme, der herefter blev flyttet til Børglum.* De to artikler er skrevet af to forskellige forfattere, som øjensynligt er enige. Så skulle man tro, at den sag var klarlagt; men hvor meget hold er der egentlig i denne historie, og hvad er kildegrundlaget?

Bispesædet

Første gang, vi hører om Vendelbo Stift, er hos Adam af Bremen, en kannik ved domkirken i Bremen, som omkring 1075 skrev *Den Hamburgske Kirkes Historie*. Heri omtaler han det, vi plejer at kalde Svend Estridsens stiftsinddeling fra ca. 1060. Stiftsdelingen foregik vistnok i to omgange, således at det i Jylland blev realiseret i 1065. Hos Adam lyder det således i Allan A. Lunds oversættelse fra 2000: *Men senere, da det bispesæde, vi har omtalt som det tredje, hørte op, beholdt han kun de to andre i Judland, nemlig det i Sliaswig og det i Ripa. Og sådan var det indtil for nylig. For da biskop Wal døde, delte man – med ærkebiskoppens tilladelse – hans stift i fire bispesæder. Ærkebiskoppen indsatte da Oddo i Ripa, Christian i Arhusan, Heribert i Wiberg og Magnus i Wendila*. Den sidste stedsangivelse, *Wendila*, har ført til flere misforståede tolkninger. En teori går ud på, at vendelboerne endnu ikke var kristne, og at denne nørrejyske bisp ikke havde et fast bispesæde i stiftet, men i stedet skulle foretage missionsrejser op i Vendsyssel og kristne beboerne. En anden indgangsvinkel har været, at Wendila måtte være et stednavn på linje med Ribe, Århus og Viborg – altså en by. Der er faktisk i tidens løb fremsat flere fantasifulde forslag til byens placering. Prisen tages vist af et forslag, fremsat under udgravningen af kirkegården ved Sebbersund i nærheden af Nibe – altså på sydsiden af Limfjorden – at her lå Adams Wendila. Man skal vist være fra Aalborg for at se det logiske i, at bispesædet for Vendelbo Stift skulle ligge syd for fjorden.

Læser man lidt videre i Adam af Bremen, får vi en oversigt over ærkebiskop Adalberts fortjenstfulde handlinger. Hos Adam er det nemlig ærkebispem og ikke kong Svend, der handler. Her hedder det: *Ærkebiskoppen indviede adskillige til hedningemissionen. Deres bispesæder og navne kender jeg, og har jeg hørt af hans egen mund. Han indsatte ni i Danien, nemlig Ratolf i Sleswich by, Oddo i Ripa by, Christian i Arhus by, Heribert i Wiberg by, munken Magnus og Albric på øen Wendila, munken Eilbert på øerne Farria (vel Lolland-Falster) og Fiun, Willelm på øen Seland, Egino i landsdelen Sconien*. Her kan vi se, at Adam bruger landsdelsnavnene, Wendila, Fyn, Sjælland og Skåne, hvor det er muligt; men i Jylland, uden naturlige grænser, navngiver han stifterne efter byer, Slesvig, Ribe, Århus og Viborg. Wendila/Vendsyssel er altså ikke anderledes end de andre danske stifter.

Hvor residerede så bispem? Første gang, Børglum omtales som bispesæde, er i den såkaldte *Florensliste*. Det er en liste over alle stifter i den vestlige kristenhed nedskrevet i 1122, og som findes i et håndskrift i Firenze. For de nordiske stifters vedkommende regnes den oprindelige liste lavet i forbindelse med oprettelsen af Den nordiske Kirkeprovinc omkring 1104 med ærkesæde i Lund. Under de danske stifter opregnes som

det ottende bispesæde Birgila. Formentlig fra århundredets begyndelse og senest fra 1122 har bispesædet altså været i Børglum.

Spørgsmålet er så, hvordan Vestervig kommer ind i billedet, idet der faktisk ikke er nogen direkte kilde, der eksplicit siger, at der var et bispesæde her. Vi vil derfor prøve af gennemgå listen over tidlige bisper for det nørrejyske stift. Med angivelse af de latinske navne og embedstid (evt. tidsmæssig omtale) ser listen således ud:

<i>Magnus</i>	1060/65	† 1060/65
<i>Albricus</i>	1060/65	
<i>Henricus</i>	nævnt 1086	
<i>Eskillus</i>		
<i>Ketillus</i>		† 1134
<i>Sylvester</i>	1134	

Den første biskop Magnus (på dansk Mogens) blev indviet i Bremen og drog derefter mod Vendsyssel. Undervejs skulle han krydse floden Elben, hvor han uheldigvis druknede. Den næste Albricus (på dansk vel Albert eller Albrekt) kendes fra helgenlegenden om den hellige Thøger i Vestervig. Efter Thøgers død voksede der i Thy en forestilling frem om hans hellighed, så efter nogen tid lod præsten i Vestervig Thøgers ben grave op og lagde dem i et skrin på kirkens alter. Da bisp Albert hørte herom, blev han meget vred og rejste til Vestervig. Præstens handling med skrinlæggelsen (på latin: *translation*), et vigtigt element i en helgenkåring, var nemlig noget, der på dette tidspunkt tilkom stiftets biskop – ikke noget lokale præster selv kunne foretage. Legendens pointe er så, at bispen ved en ildprøve af knoglerne blev overbevist om Thøgers hellighed. Til gengæld er det klart fra legenden, at bisp Albert ikke havde residens i Vestervig.

Den tredje biskop Henricus (Henrik) kendes kun fra Ælnoths fortælling om Knud den Helliges flugt fra Vendsyssel i 1086. Da Knud ankom til kongsgården i Aggersborg, opholdt Henrik sig på den nærliggende bispegård Biskopstorp (Bejstrup). Det er klart ikke bispesædet, men en gård, der som en række andre rundt i stiftet bl.a. kunne bruges i forbindelse med visitatsrejser.

Biskop Eskillus (Eskil) er også kun lidt kendt; men i den lidt fragmentariske slutning på Sankt Thøgers levned fremgår, at Eskil også var modstander af Thøgers helgenkåring og derfor næppe heller har haft residens i Vestervig. Måske var bisperne alvorligt i tvivl om Thøgers hellighed; men de kan også have været bekymret for, at en rigtig helgen i Vestervig kunne være en alvorlig konkurrent for det kirkelige center i Børglum.

Først med Ketillus (Ketil/Keld) optræder en forbindelse til Vestervig. I *Roskildekrøniken*, hvor der berettes om de faldne bisper i slaget ved Fodevig i 1134, nævnes han som Ketillus Westeruicensis. Denne oplysning er i virkeligheden den eneste begrundelse for bispesædets placering i Vestervig. På baggrund heraf har man så skabt en stor teori om flytning af bispesædet sammenhængende med Limfjordens lukning mod vest. Nu er den pågældende tilskrivning langt senere end *Florenslistens* seneste datering, så tilknytningen til Vestervig må snarest forstås således, at han stammer fra Vestervig (fødsel eller uddannelse). I *Knytlingasaga* omtales han i samme forbindelse som Keld af Vendila i Hjørring. Omtalen af Hjørring i den islandske saga kan måske skyldes Børglums beliggenhed i nærheden af byen Hjørring og traditionen for, at bispesæderne normalt placeredes i byer, hvilket man måske ikke helt har haft fuld klarhed over i det fjerne Island. Intet som helst andet peger på Hjørring som bispesæde, men naturligvis er det lidt overraskende, at man ved grundlæggelsen ikke valgte Hjørring, hvis ellers byen eksisterede ved midten af 1000-tallet.

Sylvesters tilknytning til Børglum har aldrig været til diskussion, og som det fremgår af ovennævnte, er det nok mest sandsynligt, at bispesædet altid har ligget i Børglum.

Kongsgården

Hvis bispesædet fra start blev placeret i Børglum, hvordan har det så sameksisteret med kongsgården, vi kender omtalt fra oprøret i 1086? Her kan det være nyttigt at se på andre bispesæder, hvor forholdene er bedre belyst. I Roskilde ved vi, at kongsgården lå lige vest for domkirken. De to områder var kun adskilt af Arnolds muren, en mur biskop Arnold lod bygge omkransende domkirkens kirkegård. Øst for kirken lå i øvrigt Roskilde Bispegård. Det forekommer ganske sandsynligt, at kongen som initiativtager til bispesædets oprettelse har udskilt både bispegård og domkirke fra kongsgården.

I Lund lå kongsgården lige vest for domkirkens vestfront. Her har man i den nuværende gade udgravet rester af en stor romansk bygning, der må opfattes som kongs-

Fig. 9

Luftfoto af Børglum Kloster set fra syd. Kirken samt nord-, vest- og sydføj er i substansen middelalderlige, men præget af Laurids de Thurahs ombygninger i midten af 1700-tallet i barokkens formsprog.

gårdens salsbygning. I domkirkens vestfront mellem tårnene har der oven på forhallen været et herskabspulpitur, hvorfra kongefamilien kunne følge gudstjenesterne. I Lund opfatter man nærmest dette rum som en del af kongsgården.

Det bedste eksempel skal måske findes i Dalby, der aldrig har været købstad. Her var i en kort periode fra 1057-68 en domkirke og et bispesæde, og arkæologiske undersøgelser har påvist rester af et par stenbygninger fra kongsgården beliggende ved kirkens vestende. Her får man egentlig et klart billede af, at domkirken er oprettet inden for kongsgårdens område. Noget tilsvarende har vist også gjort sig gældende i Odense.

Som det ses, har vi flere eksempler på en nær sammenhæng mellem kongsgård og domkirke. Kongemagten var utvivlsomt også den økonomiske garant ved oprettelsen

af stifter og bispesæder. Kongsgården er derfor ikke en modsætning eller hindring for oprettelsen af et bispesæde, men tværtimod en forudsætning.

Klostrets oprettelse

Domkapitlet i Børglum, altså det egentlige præsteskab ved domkirken, var i middelalderen organiseret som et præmonstratenserkonvent – en datterstiftelse af klostret i Steinfeld i Eiffel sydvest for Köln. Vi har ingen sikre vidnesbyrd om tidspunktet for klostrets oprettelse. Tore Nyberg mener, at det kan være grundlagt så tidligt som i 1140'erne, og i hvert fald eksisterede det i slutningen af 1100-tallet, hvor det medvirkede ved grundlæggelsen af klostret i Tønsberg.

Den ældste samtidige kilde med en præcis datering, hvor Børglum nævnes, er dog så sen som 1216. Der er tale om et brev fra generalabbed Gervasius i ordenens hovedkloster Prémontré som et svar på en forespørgsel fra konventet i Børglum. Her havde man sendt broder Eskil til Rom for at få en pavelig dispensation, men ikke hørt fra ham længe og var bekymret, hvorfor man havde spurgt, om der fandtes efterretninger i hovedklostret. Gervasius havde faktisk selv truffet Eskil tre gange: i Rom, i Heylisum ved Rhinen og i Prémontré. Det havde været en skrækkelig tur for Eskil med udplyndring og nød, og brevet giver for så vidt en spændende indsigt i rejsevilkårenes forskellighed for en beskeden munk fra Børglum og for gearabbeden. Det centrale for Børglumkonventets historie er dog oplysningen om resultatet af hans Romarejse: *Men han viste os et brev, han havde opnået ved kurien, om at flytte jeres hus til et velegnet sted, hvilket brev var temmelig godt bortset fra, at jeres kirke ikke omtales som katedralkirke i det.* Desværre kender vi ikke dette pavebrev, og vi ved heller ikke, om Eskil nåede tilbage til Børglum.

Af Gervasius' referat ses, at konventet ville flytte klosterbygningerne. Der er derimod ingen snak om at flytte domkirken, og i så fald var det vel også bispem, der havde stået bag projektet. Domkirken er åbenbart ikke nævnt, og det finder Gervasius er en mangel. Havde domkirken været konventets klosterkirke siden 1140'erne, var der vel ingen grund til at anke over, at en sådan selvfølgelighed ikke blev omtalt. Teksten giver indtryk af, at konventet flytter hen til domkirken, som så skal bruges som klosterkirke, hvilket ikke tidligere var tilfældet. Hvor lå klostret så før? Måske et andet sted på Børglumbanken og i så fald har vi så tidligere haft både en domkirke og en klosterkirke. Det er for så vidt ikke en umulig tanke. Eller måske er konventet flyttet til Børglum fra Vrejlev, hvor den store kvaderstensbasilika brændte i begyndelsen af 1200-tallet. Det ville i så fald forklare baggrunden for den store kirke i Vrejlev, og hvor-

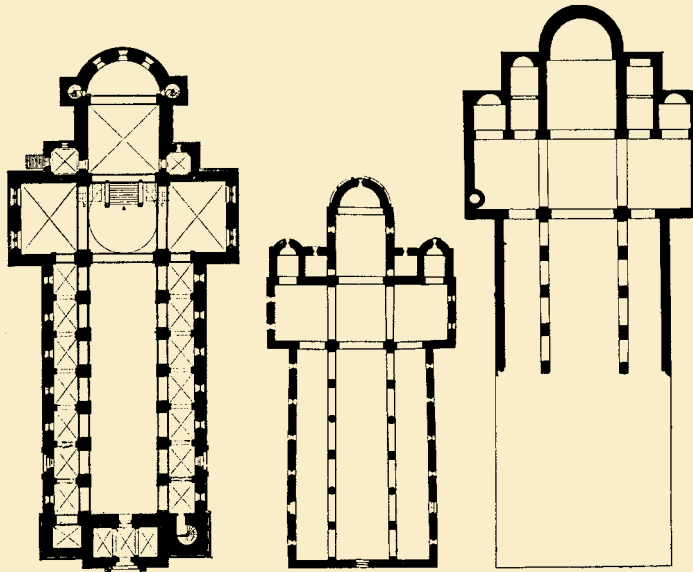

Fig. 10
Plan af Viborg Domkirke, Vestervig Klosterkirke og Børglum Domkirke i romansk udformning. Samme målestok.

for den kunne overlades til præmonstratensernonner senere i 1200-tallet. Da Gervasius stilede sit brev til provsten og konventet i Børglum, må flytningen i så fald være foretaget før, man fik sendt bud til Rom for at sikre sig pavens billigelse. Men det er vel heller ikke eneste gang, at nogen har fået en tilladelse med tilbagevirkende kraft; også cistercienserne i Øm var flyttet fra Kalvø til Øm, før de søgte pavelig stadfæstelse.

Domkirkens romanske østparti

Gervasius' brev er tidligere brugt i forbindelse med en diskussion af kirkens alder. Når man havde tanker om at flytte i 1215-16, kunne byggeriet altså ikke være ældre. Som vi har set, var der ikke tale om at flytte domkirken, så dermed falder denne tidsmæssige afgrænsning. Vi må i stedet henholde os til en stilistisk datering sammenholdt med dateringen af vendsysselske landsbykirker. Kombinationen af granit og tegl, de romanske former og dateringen af koret i Bindslev tyder på en datering til senest 1180.

I første omgang opførtes østpartiet med apsis, kor, tværskib og tværskibskapeller. Størrelsesmæssigt svarer det nøje til østpartiet i Viborg Domkirke – målene er de samme (fig. 10). Viborg har krypt under kor og apsis, hvilket var moderne, da kirken blev påbegyndt omkring 1130. Det var derimod ikke længere aktuelt, da man startede i

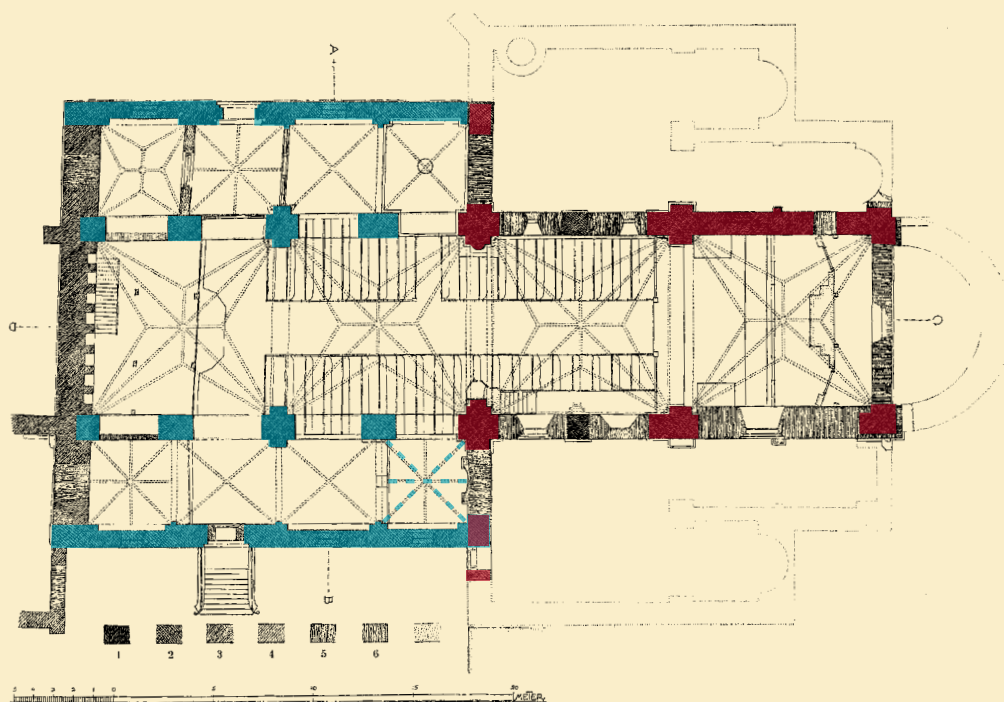

Fig. 11

Plan af Børglum Kirke i nuværende stand. De forsvundne bygningsdele, apsis, korsarme og tværskibskapeller er indprykket, og i de bevarede dele er faserne angivet med skravering:

1) Romansk; 2) Gotisk, første halvdel af 1400-tallet; 3) Gotisk, anden halvdel af 1400-tallet; tiden o. 1500; 4) Klosters nordfløj; 5) Renæssance; 6) Barok; 7) Moderne. Opmåling: Charles Christensen 1925.

- Bevaret romansk murværk.
- Bevaret murværk opført i første halvdel af 1400-tallet.

Børglum. Her fik kirken til gengæld tværskibskapeller, som var ganske udbredt på den tid bl.a. i cistercienserkirker. Kamformen er mindre udbredt, men kendes dog fra Løgum. Også motivet med indvendig apsis i en væg, som udadtil er ret afsluttet, kendes eksempelvis i Sct. Nicolai i Svendborg. Når afslutningen i sydkapellet nærmest koret er ret afsluttet i det indre, viser det måske lidt om byggegangen og planlægningen.

Man er vel startet med apsis og højkoret, hvorefter det pågældende kapel blev påbegyndt som næste etape. Inden man er gået i gang med de efterfølgende kapeller, har bygmesteren ændret planer, og så lavede man indvendige apsider. I vore dage havde man nødigt fraveget den oprindelige plan, men i givet fald nok ombygget det første kapel for symmetriens skyld. Middelalderens bygmestre var mere fleksible.

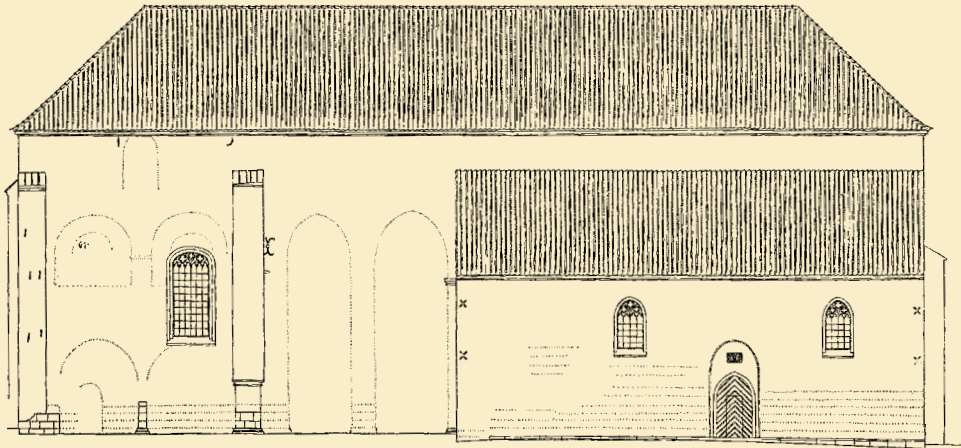

Fig. 12

Opstalt af kirkens nordside. På koret ses spor fra hvælv i korsarmskapellet, triforieåbninger over kapellet og højkirkevinduet. Ved korsskæringen ses en midterpille bærende to spidsbuede arkader. Formentlig er pillen først indsat i forbindelse med en overhvælving af korsskæringen o. 1300. I sideskibet er markeret de mange skifter med granitkvadre. Opmåling: Charles Christensen 1925.

Desværre er der ikke bevaret ret meget murværk og da slet ikke facademur fra denne romanske plan, så vi ved ikke engang, i hvor stor udstrækning der blev anvendt granit i murfladerne (fig. 11). Væsentlige dele af vores viden om kirkens form stammer fra arkæologiske undersøgelser foretaget for længe siden. Det eneste murværk fra kirkens oprindelige yderside findes på korets nordside over det forsvundne sideskibstæg. Som det ses på fig. 12, er her et tilmuret vindue, hvis top er beskåret af den nuværende taggesims. Væggen har altså været betydeligt højere. Ud over toppen af vinduet må vi også forestille os at, der er borttaget en gesims og formentlig en prydfriese med bueslag eller lignende nedenunder. Rimeligvis er der forsvundet så meget som 1 1/2 m af murens top. Sænkningen af murkronen er sikkert foretaget af ejeren Laurids de Thurah i midten af 1700-tallet. I samme forbindelse har man også sænket taghældningen,

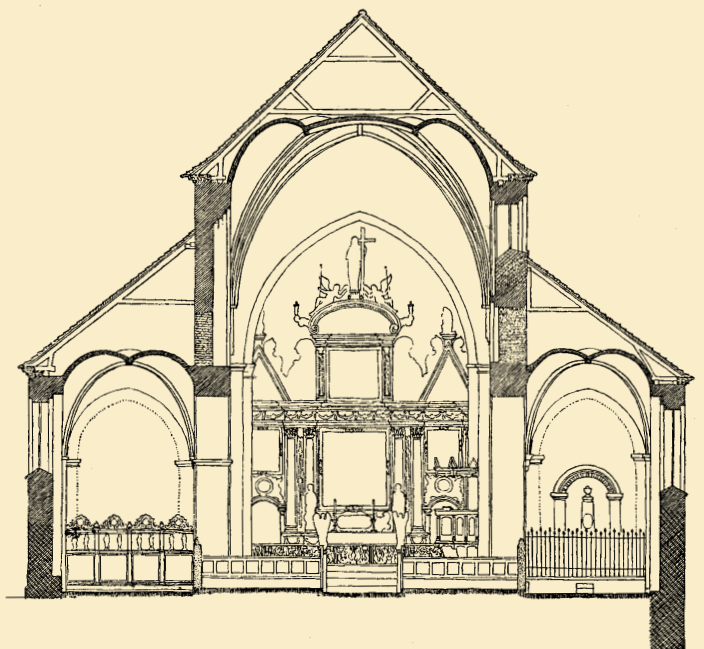

Fig. 13
Tværsnit af kirken set mod øst. Bemærk hovedskibets lave murkrone i forhold til overhvælvingen. I syd ses en stor niveauforskel mellem kirkegulv og klostergård. Her er lavet en stor terrænregulering. Opmåling: Charles Christensen 1925.

således at tagryggen i dag ligger betydeligt lavere end i middelalderen (fig. 13). Har man stået på Børglum-knuden i stærk vestenvind, kan man godt se det praktiske i at få trukket tegltaget så langt ned som muligt. Hvad det middelalderlige tag angår, skal vi dog heller ikke forestille os tegl, men bly.

På opstalten af kirkens nordside (fig. 12) ses under vinduet i det område, der oprindelig var dækket af korkapellens tag, to tilmurede, rundbuede åbninger. Også på kirkens inderside har man påvist åbningerne, og man må også regne med, at de svarer til triforieåbningerne, som de kendes i domkirkerne i Ribe og Viborg (fig. 14). Om åbningerne i Børglum også har været underinddelt med små søjler, er for nuværende uvist; men der er på klostret fundet kapitæler, baser og søjleskafter af passende størrelse, så muligheden er bestemt til stede. I Viborg findes triforieåbningerne kun i skibet, i Børglum i koret; men da skibet i Viborg nok først er bygget hen mod år 1200, er det til gengæld et næsten samtidigt motiv, man har taget op i Børglum.

I Viborg er vinduerne placeret aksefast over triforieåbningerne, mens man i Børglum har vinduet anbragt over mellemrummet mellem åbningerne. Det må betyde, at

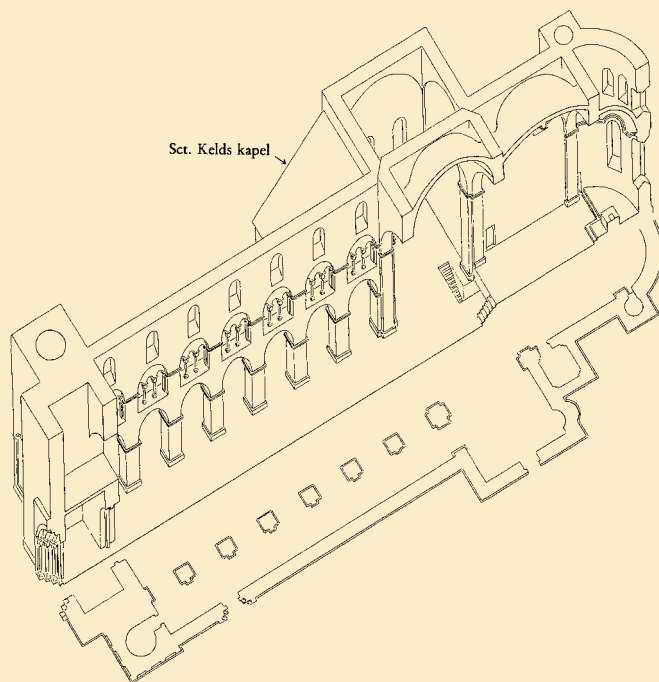

Fig. 14
Isometrisk rekonstruktion af Viborg Domkirke efter den første færdiggørelse o. 1225-50. Rekonstruktion: Jens Vellev 1982.

man i modsætning til skibet i Viborg har planlagt og måske også rejst hvælv af ringmuret form over koret.

De bevarede sokkelkvadre, indmurede kragbånd og løst fundne bygningsdele af granit vidner om meget sikker håndværksmæssig kunnen inden for kvaderstenstilvirkning. Materialet hører formentlig også til kvaderstenstraditionens sene fase og er nok delvis samtidig med Vitskøl Kloster, hvor formerne dog ikke genfindes. Hovedparten af murværket over soklen er utvivlsomt opført i tegl med dekorative led i granit. Udformningen af sokkelkvadre fra østpartiet tyder på, at det har været præget af lisénarkitektur, altså blændingsfelter omgivet af flade liséner, som under gesimsen har været sammenholdt af rundbuefriser. Motivet kunne være hentet fra Ribe Domkirke, hvor det bruges over hele kirken eller i Viborg, hvor domkirkens vestfront (i det mindste tårnene) var oplivet på denne måde. Utvivlsomt er det her fra Børglum, at motivet er udbredt til gruppen af senromanske landsbykirker i tegl, der strækker sig tværs over Vendsyssel fra Hjørring til Frederikshavn.

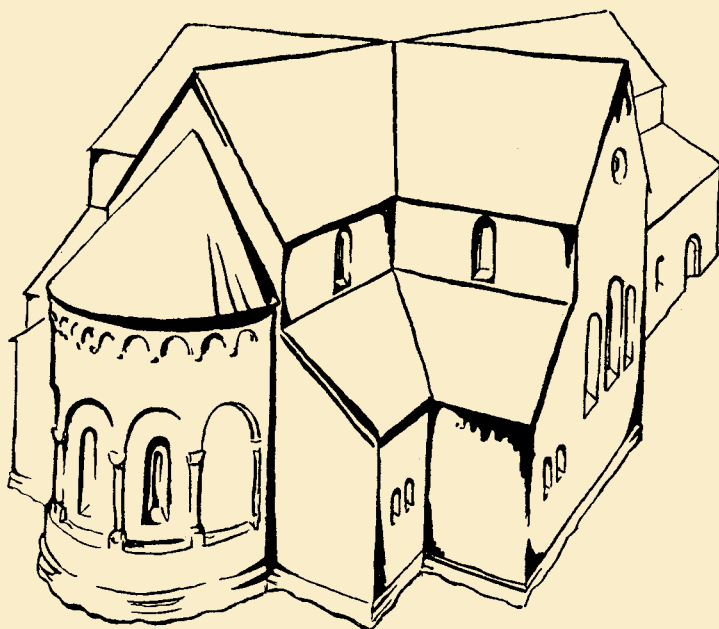

Fig. 15
Rekonstruktion af kirkens mulige udseende ved Reformationen.
Tegning: Aage Roussell 1937

Bygmesteren for den romanske del af domkirken i Børglum har helt klart været dygtig og opført en bygning, der ville være regnet som et af hovedværkerne i Danmarks romanske bygningskunst, hvis den havde været bedre bevaret. Måske har bygmesteren haft kendskab til byggeri i udlandet, men inspirationskilderne og formsproget kan i alt væsentligt forklares ud fra hjemlige danske forhold, så bygmesteren har utvivlsomt været en dansk mand fortrolig med samtidens hjemlige arkitektur.

Brugen af østpartiet

Efter østpartiets rejsning må der være gået meget lang tid, før man gik i gang med det eksisterende skib. Hvordan blev kirken så brugt?

Højaltret (indviet til Vor Frue) har nok stået i apsisrunden. Her afholdtes den daglige højmesse, og i nærheden stod utvivlsomt en celebrantstol med tre sæder til den celebrerende præst og hans to hjælpere, diakon og subdiakon.

Den vigtigste beskæftigelse/aktivitet for præmonstratensermunkene eller korherrene, som de kaldte sig, var kortjenesten (på latin: *Opus Dei*), messen og de otte daglige tidebønner, syv om dagen og én om natten. I løbet af middelalderen skete der små ændringer i forløbet, ligesom tidspunkterne i virkeligheden er noget flydende, da man normalt regnede dag og nat for værende lige lange, hvilket jo ikke er tilfældet på vore breddegrader. Med disse forbehold kan forløbet skildres som følgende: Den første bøn, *matutin*, starter omkring kl. 2 om natten. Denne tidebøn er en af de vigtigste, bl.a. fordi den symboliserer, at munkene våger og beder, mens folk ude i verden sover. Om sommeren, hvor solen står tidligt op, kan matutinen fortsætte direkte i den næste bøn, *laudes*, der holdes ved solopgang. Efter morgentoiletet følger *prim* (den første time – om sommeren omkring kl. 6), der efterfølges af dagens første messe. Ved den tredje (kl. 9) og den sjette time (kl. 12) holdes tidebønnerne *terts* og *sext*. Der kan være messe igen efter *sext*. Om eftermiddagen følger bønnerne *non* og *vesper*; den sidste er også vigtig, og der slutes med *completorium* omkring kl. 19-20 lige før sengetid.

Tidebønnerne bestod af bønner, skriftlæsning og salmesang. Her spillede Davids salmer en stor rolle. Formentlig er man som hos benediktinerne i løbet af ugen kommet igennem alle 150 salmer. Under tidebønnerne opholdt korherrene sig i kannikkekoret i de faste stolestader, der traditionelt var opstillet i en hesteskoform, der var åben mod altret. Måske har man fra start haft korstolene opstillet udelukkende i det arkitektoniske kor, men i løbet af middelalderen har man nok i Børglum, som så mange andre steder, indføjet større afstand mellem kannikkekoret og højaltret, således at koret er rykket ned i korsskæringen. I Lund bevaredes kannikkekoret til 1830'erne, og her har vi et glimrende indtryk af det ret lukkede kannikkekor i dets middelalderlige form.

Mod vest ud mod resten af kirken var kannikkekoret afsluttet af en ophøjet gangbro kaldet lektorium (af *lectio*, læsning). Herfra var der mulighed for at læse fra skriften og holde prædiken både for kannikkekoret mod øst og for en menighed mod vest. Måske sammenknyttet med lektoriet har der været et alter, hvorover triumkrucifikset muligvis har hængt (i så fald et helligkorsalter). Dette alter var beregnet for messer afholdt for de menige lægfolk/sognemenigheden.

Sidekapeller og korsarme

Sidekapellerne blev bl.a. brugt til stille (eller læste) messer, også kaldet sjælemesser, ved de her opstillede altre for velgørere, hvis årdag skulle mindes for derved at lette sjælen i skærsilden. En stor del af de godsgaver, som tilflød klostret, er utvivlsomt skænket med henblik på afholdelse af sådanne sjælemesser (se fig. 6, side 50).

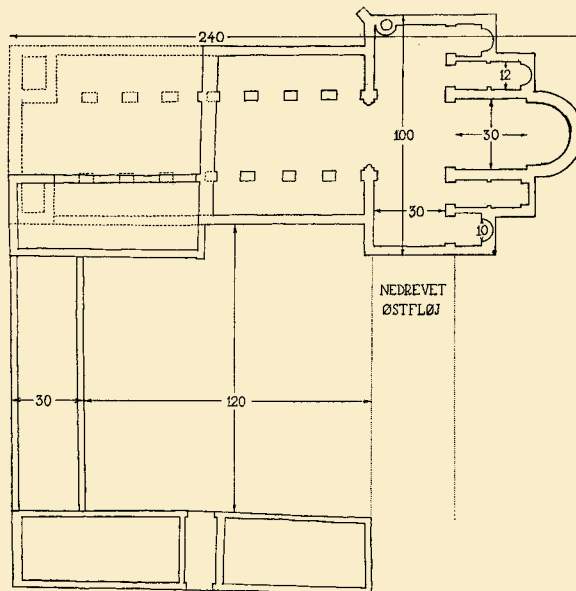

Fig. 16
 Plan af Børglum Kirke og Kloster med målangivelser i romerske fod.
 Tegning: Aage Roussell 1937

I søndre korsarm fandtes korherrernes nattrappe fra dormitoriet (sovesalen). I nordre korsarm har der været en vindeltrappe, som formentlig har ført op til murkronen. Derimod ved vi ikke, hvorvidt der var hensigtsmæssige adgangsforhold til tagrummet bag triforieåbningerne i koret.

Vi må regne med, at stort set hele østpartiet var optaget af kannikkernes forskellige gøremål. En eventuel menighed, hvad enten det var en regulær sognemenighed eller personer, der mødte frem til kirkens festdage, må have opholdt sig andetsteds. Det må betyde, at også før udbygningen med det nuværende skib har der været et rum til menigheden – sandsynligvis et skib fra en ældre domkirke. Man er nok i Børglum gået frem som så mange andre steder og har ombygget kirken i etaper. I en periode har man så haft det store nye korparti sammenkoblet med et ældre og mindre skib. Udefra har det naturligvis ikke været helt vellykket, men det har kunnet fungere, til man igen fik råd til at bygge stort.

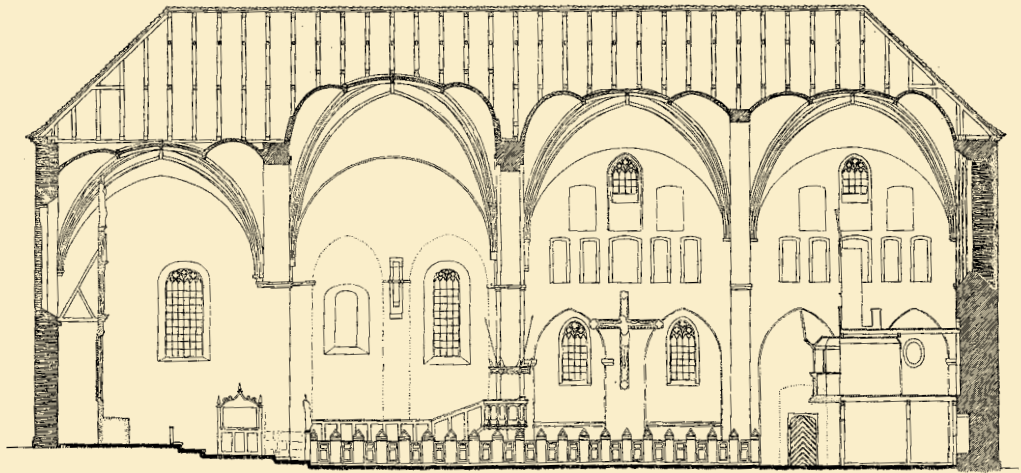

Fig. 17

Længdesnit gennem kirken set mod syd. Hvælvene i kor og korsskæring er først indsat efter kirkens reduktion i slutningen af 1500-tallet. Opmåling: Charles Christensen 1925.

Skibet

I første halvdel af 1400-tallet er man gået i gang med skibet (fig. 11). Fra denne byggefase er bevaret sideskibenes langmure, evt. to hvælv i søndre sideskib og midtskibet til lidt over arkadehøjde. I sideskibenes langvægge indgår en mængde granitkvadre. Der er klart tale om genbrug; på dette tidspunkt fremstiller man ikke længere glatte granitkvadre til almindelig udfyldende murflader. Granitkvadre er glimrende til genbrug, så det er ikke et materiale, der ligger og flyder. Derfor forudsætter genbrug i så stort et omfang, at der forholdsvis kort tid i forvejen ikke så langt væk er revet en kvadestensbygning ned. Et yderst relevant bud ville være det ældre skib, der jo skulle væk af hensyn til nybygningen. Mon ikke vi i Børglum har haft en domkirke af granitkvadre opført en gang i 1100-tallet.

Bygningsafsnittet i første gotiske fase omfatter ikke den eksisterende vestgavl, der er meget yngre. Skibet må dog have været afsluttet med en mur, om end den kunne være midlertidig, eller den kunne have stået et andet sted. Aage Roussell lavede i 1930'erne nogle målstudier i kirken og klostret (fig. 16). Måleenheden må tydeligvis være romerske fod, som det ses af de ret simple talforhold: 10, 12, 30, 100, 120, der kan

aflæses ved denne måleenhed. Den store længde fra kirkens apsis til vestfløjens vestmur på 240 fod er ganske spændende. I dag finder vi nok tallet lidt "skævt" i forhold til f.eks. 250; men for middelalderens mennesker indeholder det meget symbolik. Tallet kan deles med mange betydningsladede tal som 3, 12, 30, 40 eller 120 (størhundrede). Det må anses for meget sandsynligt, at man har haft planer om at lade kirken få den anseelige længde (70 m). Hvor meget, man fik realiseret af denne plan, er ganske uvist. Ved ledningsarbejder i 1995 blev der fundet solide kampestensfundamenter i flugt med vestfløjens vestmur, hvor kirkens vestgavl i teorien kunne have stået. Så måske har man lagt stort ud.

Det ambitiøst planlagte byggeri blev næppe færdiggjort. Skråningen vest for den nuværende vestgavl viser også, at en realisering af planerne ville kræve nogle terrænreguleringer, som tilsyneladende ikke er blevet udført. Men måske repræsenterer terrænspringet en midlertidig afslutning på byggeriet. De to bevarede hvælv i søndre sideskib af kuplet form med otte ribber tolkes som om, bygningsdelen blev taget i brug, hvorimod man kan være i tvivl, om midterskibet i denne fase fik sin fulde højde.

I denne fase (eller tidligere) har man også rejst et sæt ekstra piller i arkadeåbningerne mellem korsskæring og korsarme. Formålet har helt sikkert været at skabe understøtning til opførelsen af et seksribbet hvælv over korsskæringen. Det kunne måske betyde, at i hvert fald denne del af østpartiet endnu ikke var overhælvbet.

Færdiggørelsen af skibet

Kort efter midten af 1400-tallet er man gået igang igen med fuldførelsen af byggeriet. Resultatet blev en omfattende byggekampagne. Fra denne periode stammer den nuværende vestgavl og den øverste del af midterskibets vægge, der prydes af fladbuede blændingsfelter. I syd indsattes spidsbuede højkirkevinduer, hvorimod der ikke var planlagt vinduer i midterskibets nordside. Ligeledes blev der indsat hvælv i en stor del af kirken (fig. 11). Midterskibet fik to store kvadratiske hvælv, og et tilsvarende indsattes i korsskæringen til erstatning af et ældre. I sideskibene indsattes fire hvælv, i nord af lidt forskellig art: to krydshvælv, et otteribbet og et stjernehvælv, mens de to midterste fag i syd fik erstattet ældre hvælv med et almindeligt krydshvælv. Ved byggeriet genbruges forskellige granitarbejder på lidt utraditionel måde som bl.a. konsoller, hvilket har foranlediget forskellige forskere til ret negative ytringer om byggeriet. Bortset fra granitarbejdernes genanvendelse er der dog tale om ganske omhyggeligt byggeri. Som almindeligt i den sengotiske smag har man arbejdet bevidst med modspillet mellem flader og åbninger, og man har givet afkald på profilerede formsten, men i stedet udnyttet normalstenens muligheder.

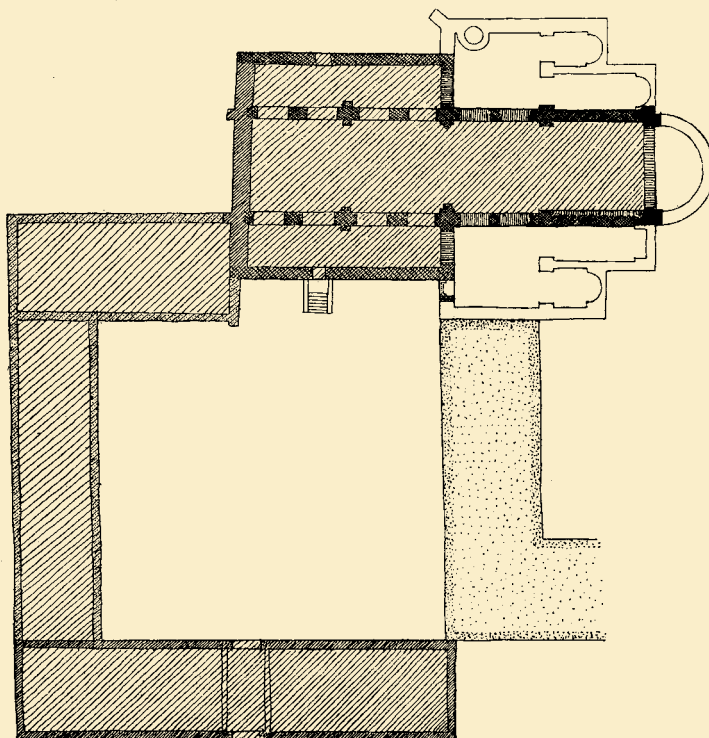

Fig. 18

Plan af kirke og kloster. Vestfløjen er indføjjet mellem nord- og sydfløjen og er således yngre end disse. Nordfløjen er til gengæld yngre end kirkens vestgavl. Med en datering af gavlen til slutningen af 1400-tallet må både nord- og vestfløj tilhøre katolicismens allersidste tid. Opmåling: Charles Christensen 1925.

Klostret

Af klostret er i dag i ombygget stand bevaret syd-, vest- og nordfløj fra det centrale klosteranlæg. Så vidt man kan vurdere, tilhører de alle senmiddelalderen og erstatter formentlig ældre længer, hvorom vi ikke har nogen viden. Desværre har vi heller ikke meget kendskab til østfløjen, der blev revet ned i 1600-tallet. Det er lidt ærgerligt, da østfløjen må opfattes som klostrets hovedfløj. Til gengæld har vi enkelte oplysninger om den fra skriftlige kilder. Den var i 1662 grundmuret og i to etager, men stærkt forfalden. Bispem Tyge Klerk lod i sin strid med kong Christoffer 2. i 1330 dormitoriet befæste. Dormitoriet er egentlig den fælles sovesal, som ifølge sædvanerne fandtes

i østfløjens andet stokværk. Ofte, og det er nok tilfældet her, bruges ordet om hele østfløjen (på dansk bruges herom også "sovnhuset"). Vi hører om, at bispen stængede døren fra kirken, hvilket nok betyder, at der har været adgang fra dormitoriet ind i søndre korsarm, hvor man gik ned ad en trappe – nattrappen. Om dagen kom brødre sikkert ind i kirken via den dør, som stadig findes i den lille rest af kirkens søndre korsarm, der i dag fungerer som stræbepille.

Underetagen var i følge traditionen delt i forskellige rum og sædvanligvis overhvælvet. Vi kan ikke rekonstruere alle rum, men der må have været en kapitelsal – næst efter kirken det mest betydningsfulde rum i klostret. Her samledes munkene midt på formiddagen efter morgenmessen. Mødet indledtes med oplæsning af et kapitel af ordensregelen, hvilket sikrede, at munkene kendte bestemmelserne heri indgående. Af skikken fulgte så rummets navn. Efter oplæsning fortsatte abbeden med indledningen: *Lad os tale om vor ordens anliggender*. Her blev så givet væsentlige meddelelser, og aktuelle problemer drøftedes. Det var også her, at overtrædelser af ordensreglerne blev kundgjort, og synderen idømt en bod.

Kapitelsalen var normalt et smukt og højtideligt rum. Sædvanligvis var det overhvælvet, og der var murede bænke langs væggene med plads til munkene. I øvrigt blev salen kun benyttet til disse kortvarige samlinger om formiddagen. Kapitelsalen bør have ligget omtrent midt i fløjen. Nærmest kirken kan der have ligget et sakristi med direkte adgang fra kirken. I fløjen lå efter traditionen klostrets "ragestue", der måske kan forklares og lokaliseres. I Løgum ved vi fra udgravninger, at her lå en stor sal "munkesalen", der kunne opvarmes. Oprindeligt nok det eneste opvarmelige rum. Salen blev benyttet til forskellige sysler, der i vintertiden krævede varme, som eksempelvis skrivning af bøger og breve. Rummet blev også benyttet til den rituelle åreladning og til opfriskning af tonsuren – munkenes kronragning. Så traditionen har sikkert ret, selv om rummet nok har haft en lidt bredere anvendelse end blot til kronragning. I Børglum har den nok også ligget i fløjens sydende.

Den fløj, der lå længst væk fra kirken – i Børglum sydfløjen - husede traditionelt køkken og refektorium (dvs. spisesal). På den måde kunne man bedst holde madlugten væk fra kirken, så den ikke distraherede korherrene under tidebønnerne. Fra en synsforretning i 1623 ved vi, at huset var i to stokværk over en kælder, og at der i vestenden var en hvælvet sal. Formentlig har vi her munkenes refektorium. Nu kunne man så tro, at resten af fløjens nederste stokværk husede køkkenet, men måske skal det i stedet findes i vestfløjen. Her var i 1632 stegers, bagers, bryggers og længst mod nord maltgøreri. Naturligvis kan man efter reformationen have ændret på indretning-

gen, men der er dog en stor sandsynlighed for, at man har bibeholdt disse køkkenrum, hvor de nu var.

Om nordfløjen og de øvre stokværk på syd- og vestfløj har vi ingen oplysninger, der kan relateres til middelalderlige funktioner. På den anden side er der også mange aktiviteter, vi kender til, der har krævet plads. Præmonstratenserne var præsteviede og måske har disse lærde folk i senmiddelalderen haft egne studieceller. Det er vist en indretningsform, som man blev inspireret til fra den lærde dominikanerorden. Dog måtte man ikke sove i cellerne, men skulle bruge den fælles sovesal, som det indskærpes over for de skånske præmonstratenserklostre i 1443. Til gengæld kunne man så forestille sig, at der i stedet blev opstillet skillevægge i mandshøjde mellem de enkelte sovebrikse, så brødrene fik lidt privatliv. Et biblioteksrum har der naturligvis også været, og et infirmeri for syge munke.

Bygninger uden for klausuren

Bispen var i princippet nominal abbed for konventet, men i praksis blev det ledet af en provst. Denne Børglumprovst var i senmiddelalderen en meget magtfuld person, hvis embedsformue var udskilt fra klostret. Den næstsidste biskop, Niels Styggesen Rosenkrantz, blev i 1519 tvunget fra bispestolen til fordel for kongens tidligere embedsmand, Stygge Krumpen, men blev til gengæld presset ind i provstestillingen. Man kan vanskeligt forestille sig, at denne magtfulde person har boet sammen med de almindelige præmonstratensermunke. Han har højst sandsynligt haft bolig i en selvstændig bygning. I takt med, at provstestillingen voksede (bl.a. med plads i rigsrådet), overgik den daglige ledelse af klostret til prioren. Denne har næppe haft eget hus, men har naturligvis haft en separat bolig i klostret – sikkert i tilknytning til en gæstesal.

Børglum husede mange andre personer, som i en ordinær stiftsby i højere grad var spredt ud i byen. Her har været katedralskole for elever fra hele Vendsyssel. Vi kender institutionen fra dronning Margretes gavebrev fra 1389, hvor det blandt andet specielt angives, at på den indstiftede sjælemessedag skulle peblingene have én tønde øl og 100 brød foruden mad. Disse elever har måttet bo på stedet, men mon ikke det ungdommelige element har været for uroligt at have inde i selve klosterkomplekset. Et undervisningslokale var også nødvendigt. Anderledes var det vel med de studenter, som efter afsluttet eksamen valgte præstegerningen. I middelalderen krævedes ikke teologiske universitetsstudier; derimod var præsteuddannelsen nærmest en art mesterlære. Kandidaterne har medvirket ved gudstjenesterne i domkirken og med tiden opnået de nødvendige vielsesgrader sammen med indsigt i messens opbygning

og ritualernes udførelse. Disse kandidater har måske haft den nødvendige alvor til at kunne lukkes ind i selve klostret.

En speciel gruppe har nok boet i nærheden af klostret, men udenfor. Det gælder de såkaldte indgivne. Fra skriftlige kilder kender vi til et ægtepar fra Mors, men ideen har nok haft en vis udbredelse. Personerne har med en godsgave købt sig pension dvs. kost og logi på Børglum og efter døden begravelse og forbøn. Sådanne verdslige personer har man naturligvis ikke kunnet have inden for klostrets klausurområde, men man kan jo sagtens forestille sig små rækkehuse (i middelalderen kaldet boder) til denne persongruppe.

Samtidig med det åndelige liv i Børglum har der naturligvis også været et virksomt økonomisk liv for at holde institutionen i gang. I den tidlige middelalder har man måske haft en del lægbrødre – folk uden boglig uddannelse, men med aflagt klosterløfte – til varetagelse af mange praktiske ting. Vi kender intet til forholdene herom i Børglum, men andet steds er det klart, at fra slutningen af 1200-tallet blev det svært at rekruttere sådanne lægbrødre. Derfor må vi regne med, at der har været en masse tjenestefolk, fra godsforvalter til gåsepige, som har haft deres udkomme og bopæl på klostret.

Bispegården

Ved siden af klostret har der også været en selvstændig bispegård. For øjeblikket er det lidt uklart, hvor den præcist har ligget, men den har i det mindste ikke været bygget sammen med klostret. Nu var det ikke vendelbobispens eneste residens, men der bør dog regnes med et ganske stort bygningskompleks med plads til mange folk – i det mindste når bispen var hjemme i Børglum. En stor del af mandskabet, som tjenere og bevæbnede svende, fulgte ham nok på rejse rundt i bispedømmet.

Det er umuligt at opgøre, hvor mange folk der egentlig levede i Børglum Kloster og Børglum Bispegård. Men i senmiddelalderen har det i sammenligning med eksempelvis Hjørring været ganske mange, selv om der vel var flest i byen. Når Børglum med sit store økonomiske potentiale ikke udviklede sig til en rigtig by, skyldtes dette måske mindre Hjørrings nære beliggenhed end bispen og klostrets afgørende magt. Her var ikke plads til en selvstændig borgerstand.